

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/stosunki-miedzynarodowe/93719,Telegramy-czasu-wojny.html>

Gmach Poselstwa RP w Bernie (fot. NAC)

RECENZJA

Telegramy czasu wojny

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: WALDEMAR GRABOWSKI 20.07.2022

Wydawnictwa źródłowe stanowią niezwykle cenny efekt pracy historyków. Wysiłek włożony w przygotowanie materiałów do publikacji i ich odpowiednie opracowanie umożliwia nie tylko ich pełniejsze uwzględnienie w monografiach i syntezach, lecz również udostępnia unikatowe dokumenty szerszej publiczności. Tak jest i w przypadku pozycji pod tytułem: *Korespondencja*

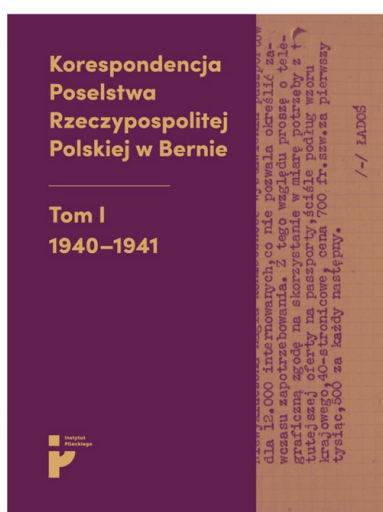
Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Bernie.

W 2021 r. na rynku wydawniczym ukazała się nakładem Instytutu Pileckiego niezmiernie interesująca publikacja zawierająca depesze (ponad 1000) Poselstwa RP w Bernie z lat 1940-1941¹. Jest to pierwszy z zaplanowanych czterech tomów, mających objąć:

„wszystkie depesze szyfrowane [...] Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Bernie w Szwajcarii z lat 1940-1945”².

Całość omawianej publikacji została podzielona na: *Wstęp*, *Notę edytorską*, trzy rozdziały, 2 załączniki. Dodatkowo zamieszczono: ilustracje, bibliografię, indeks nazwisk, indeks nazw geograficznych.

Zasadnicza część publikacji – depesze do i z Poselstwa RP w Bernie – została pomieszczona w trzech rozdziałach. W rozdziale 1. (strony 51.-296.) znajdujemy depesze z 1940 r. Autorki opracowania Aleksandra Kmak-Pamirska i Barbara Świtalska-Starzeńska postanowiły nie zamieszczać depezb w porządku chronologicznym. Zamiast tego depesze zostały pogrupowane w 14 zagadnień: *Finanse, Organizacja pracy i podejmowane działania, Internowani – 2 Dywizja, Jeńcy, Osoby indywidualne – pomoc, Wizy i paszporty, Czerwony Krzyż, Położenie Polski i sytuacja w kraju, Kontakty ze Stolicą Apostolską, Sytuacja w Europie, Prasa i propaganda, Biuletyny, Okólniki, Depesze sekretowane*.

**Korespondencja Poselstwa
Rzeczypospolitej Polskiej w
Bernie. Tom 1. 1940-1941; wyd.
Instytut Pileckiego, Warszawa,
2021 r.**

Natomiast rozdział 2. (strony 299.-515.) zawiera „Depesze z 1941 roku”. Tym razem depesze zostały podzielone na 18 grup (tematów). W stosunku do rozdziału 1 pojawiły się nowe tematy: *Uchodźcy, Żydzi, Problemy komunikacyjne*.

W rozdziale 3. (strony 519.-549.) zamieszczono depesze także z roku 1941, ale zatytułowane „Depesze Poselstwa RP w Bernie a inni”. Tym razem depesze zostały podzielone na 10 tematów (grup).

Omawiana publikacja jest ważna, co podkreśliłem na samym początku mojego tekstu. I taką ocenę podtrzymuję. Natomiast nie można nie zauważyć kilku istotnych braków występujących w tejże publikacji. Pierwszym brakiem jest pominięcie depesz od 1 września 1939 r. do 8 stycznia 1940 r. Czyżby w tym czasie nie nadano, ani nie odebrano w Bernie żadnej depeszy? Jest to mało prawdopodobne³.

Do istotnego braku zaliczam pominięcie we *Wstępie* omówienia dotychczasowych publikacji depesz MSZ oraz depesz polskich innych instytucji w okresie drugiej wojny światowej. Na stronach 16.-20. Autorki opracowania piszą o historii depesz dyplomatycznych oraz przedstawiają, za Danutą Drywą⁴, stan polskiej łączności radiowej w okresie II wojny światowej (strona 19.). Dodajmy od razu – ten opis polskiej łączności radiowej okresu wojny jest nieprawdziwy. Nie miejsca tutaj na dokładny opis całego stanu tej łączności – zatrzymajmy się tylko na zagadnieniu cywilnej łączności radiowej Polskiego Państwa Podziemnego. Na przywołanej już powyżej stronie 19. mamy nieprawdziwe stwierdzenie o 12 radiostacjach Kierownictwa Walki Cywilnej. Jest to nieprawda – KWC nigdy nie używało 12 stacji radiowych. Czym innym jest stacja radiowa, a zupełnie czym innym są owe radiostacje (pochodzące z produkcji konspiracyjnej lub zrzutów lotniczych). Stacje radiowe są to bowiem radiostacje (urządzenia nadawcze i odbiorcze), które prowadzą korespondencję, natomiast poza tymi radiostacjami były oczywiście i inne – zapasowe (rezerwowe) i używane nieraz jako części zamiennie do tych aktualnie używanych. Przywołane w omawianej publikacji radiostacje KWC – to *de factostacje* radiowe nr 43, 50, 58, 58a. Czyli KWC posiadało w czasie wojny 4 stacje radiowe. Do tego należy doliczyć 2 stacje radiowe będące w dyspozycji Delegata Rządu na Kraj. O tych stacjach radiowych Autorki opracowania nie wspominają ani słowem. Delegat Rządu dysponował stacjami nr 46 i 46a. I jeszcze jedna „cywilna” stacja radiowa przekazująca do Londynu depesze, o której Autorki „zapomniały”. Była nią stacja radiowa nr 82, będąca w wyłącznej dyspozycji Stronnictwa Ludowego. Można do tego dodać jeszcze stację radiową będącą w dyspozycji Okręgowego Delegata Rządu w Krakowie – stacja nr 61. Podsumowując powyższe, możemy mówić o 8 cywilnych stacjach radiowych. Zagadnienie cywilnej łączności radiowej Polskiego Państwa Podziemnego

zostało już dość dokładnie opisane⁵. W dodatku został opublikowany dość obszerny wybór depeesz KWC⁶.

Ponadto odnotowano jedynie istnienie „pod Londynem” jednego Centrum Łączności. Były dwa takie Centra – jedno wojskowe, a drugie podlegające Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Tak na marginesie – Autorki opracowania nie pokusiły się o przybliżenie zagadnienia organizacji łączności radiowej polskiego MSZ.

Warto odnotować, co powinno też znaleźć się w omawianej książce, dotychczasowe publikacje depeesz MSZ. Obok zbiorów dokumentów, zawierających także depeesze MSZ⁷, mamy publikacje poświęcone ściśle tej problematyce. Należy tu przywołać choćby dwa tomy depeesz Poselstwa RP w Londynie z lat 1919-1926⁸. Z okresu II wojny światowej mamy publikację zawierającą depeesze Poselstwa RP w Budapeszcie z lat 1939-1940⁹.

Dodatkowo dodajmy opublikowane już depeesze attachatu wojskowego przy Ambasadzie RP w Bukareszcie z początkowego okresu wojny¹⁰. Można też przywołać publikacje Jerzego Kurcysza¹¹ lub wspomniany już powyżej wybór depeesz Kierownictwa Walki Cywilnej.

Dziwi także brak w Bibliografii wspomnień Stanisława Nahlika, wielokrotnie wymienianego w omawianej publikacji. Wspomnienia te zostały opublikowane 20 lat temu¹².

Poważne zastrzeżenia budzi konstrukcja publikacji. Podział na 3 zasadnicze rozdziały jest niezbyt fortunny. Depeesze z 1941 roku zostały umieszczone w dwóch rozdziałach (2. i 3.). Także umieszczenie depeesz nie w ciągu chronologicznym, a problemowym przynosi szereg niedogodności dla Czytelnika. Jest to też wyraźne odstępstwo od zasady przyjętej powszechnie w przywołanych powyżej dotychczasowych publikacji tego typu.

W dodatku publikując depeesze wprowadzono kolejną kontrowersyjną zasadę, tuż pod depeeszą np. z Berna do Londynu umieszczono odpowiedź z Londynu niezależnie od tego czy została wysłana dwa lub trzy dni wcześniej. Zakłóca to ciąg chronologiczny.

Wydaje się, że rozwiązaniem o wiele lepszym byłaby publikacja depeesz w ciągu chronologicznym. Natomiast obu dwóch istniejących już indeksów należałoby wprowadzić dodatkowy rozbudowany indeks problemowy. Umożliwiłoby to Czytelnikowi znalezienie potrzebnych informacji.

Natomiast przy depeeszach np. wysłanych do Londynu powinien znajdować się przypis z odesłaniem do depeeszy z Londynu zawierającej odpowiedź na nią. Wymagałaby to wprowadzenia numerowania przez Redakcję publikowanych depeesz. Ta zasada funkcjonuje powszechnie w dotychczasowych publikacjach źródeł (a takimi niewątpliwie są depeesze). Numerowanie depeesz przez Redakcję umożliwiłoby także stwierdzenie precyzyjne ile depeesz zawiera tom I. Obecnie musimy się zadowolić stwierdzeniem Redakcji, że jest ich „ponad 1000”. Nie jest to stwierdzenie precyzyjne.

Gmach Poselstwa RP w Bernie

(fot. NAC)

Czytelnik pragnący dowiedzieć się ile faktycznie depeesz zostało opublikowanych – zmuszony jest samodzielnie policzyć dokumenty. Po przeprowadzeniu tego liczenia stwierdzi, że w rozdziale 1. opublikowano 673 depeesze. Ponadto w kilkunastu przypadkach zasygnalizowano jedynie wysłanie depeeszy, bez podania jej treści – co jest niezgodne z zapowiedzią Redakcji o publikacji wszystkich depeesz¹³.

W rozdziale 2. zamieszczono 475 depeesz – co wymagało od Czytelnika policzenia tych depeesz. Natomiast w rozdziale 3. znajdują się teksty 78 depeesz. Możemy, po samodzielnym policzeniu depeesz opublikowanych, stwierdzić, że ich ogółem 1226.

W dodatku zakwalifikowanie niektórych depeesz do konkretnego, wąskiego tematu było trudne. Mają tego świadomość osoby przygotowujące omawiany tom do publikacji. Na stronie 43 piszą one:

„Należy zaznaczyć, że niektóre depeesze trudno było zaszeregować do jednej konkretnej grupy, ponieważ swoją treścią czy tematyką wpisywały się do kilku z nich”.

Nie można także nie zauważyć występujących w omawianej publikacji błędów merytorycznych. Za taki błąd uważam brak rozpoznania osoby używającej pseudonimu „Kaczmarek” (strona 506.). W przypisie 674. napisano „Kaczmarek, brak informacji”. Jest to stwierdzenie zdumiewające. Każdy kto choć trochę interesuje się dziejami Polski w okresie II wojny światowej wie kim był „Kaczmarek”. W dodatku występuje on w depeeszy w zestawieniu z „Wrzosem” – którym był Cyryl Ratajski, mianowany 3. grudnia 1940 r. Głównym Delegatem Rządu na teren Generalnego Gubernatorstwa.

Warto odnotować, co powinno też znaleźć się w omawianej książce, dotychczasowe publikacje depeesz MSZ. Obok zbiorów dokumentów, zawierających także depeesze MSZ, mamy publikacje poświęcone ściśle tej problematyce.

To Autorki opracowania wiedzą, ale kim był „Kaczmarek” – już nie. Co stało na przeszkodzie aby sięgnąć do licznych już publikacji omawiających dość szczegółowo dzieje polskiej konspiracji? Zamiast tego Autorki opracowania wykorzystały w tym zakresie jedynie artykuł z pisma „Niepodległość i Pamięć” z 2015 r. W innym miejscu odwołują się do artykułu Jana Górala z 2001 r.

Wyjaśnijmy więc, że ów tajemniczy „Kaczmarek” – to Jan Skorobohaty-Jakubowski. Jako emisariusz i Tymczasowy Delegat Rządu został on wysłany z Francji do Warszawy w maju 1940 r. Biogram „Kaczmarka” został opublikowany już w roku 1987¹⁴. W dodatku ponad 20 lat temu został opublikowany jego obszerny raport¹⁵.

Tego typu braków jest w omawianej publikacji więcej. Na stronach 529.-530. dwukrotnie występuje: Marcel. W przypisie 50. napisano: „Marcel, brak informacji”. Należy wyjaśnić, że kryptonimu „Marcel” używała placówka łączności ogólnej i politycznej polskiego MSW zlokalizowana w Madrycie.

Wydaje się, że rozwiązaniem o wiele lepszym byłaby publikacja depeesz w ciągu chronologicznym. Natomiast obu dwóch istniejących już indeksów należałoby wprowadzić dodatkowy rozbudowany indeks problemowy.

Na stronach 542.-543. wymienionych jest 13 osób, przy 12 z nich stwierdzono „brak informacji”. Jest to

stwierdzenie zadziwiające, wszak co najmniej kilka z tych doczekało się „swoich” publikacji. Dotyczy to np. Władysława Medyńskiego¹⁶, czy też Romana Kowalika¹⁷.

Pomimo braku informacji o niektórych postaciach, w niektórych przypisach zamieszczono informacje o osobach występujących w tekstach depeesz. Niestety, w tych przypisach niekiedy zostały pominięte ważne dla Czytelnika informacje. Dla przykładu - na stronie 73. w przypisie 110. podano, że płk dypl. Bronisław Noël był zastępcą attaché wojskowego w Bernie. Natomiast pominięto informację istotną - w latach 1940-1942 ten oficer był kierownikiem placówki łącznikowej Samodzielnego Wydziału Krajowego (Oddziału VI) Sztabu Naczelnego Wodza w Bernie.

Bronisław Noël (fot. Wikipedia)

Problematyczna jest także zasada przyjęta przez Autorki omawianej publikacji - zamieszczania treści depeesz praktycznie z jednego źródła. Chodzi o zasób Archiwum Akt Nowych. Natomiast pominięto zupełnie inne archiwa, choćby Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie. Bez dłuższej kwerendy można wskazać na pominięte jednostki archiwalne z tej placówki:

- A.11.49/Lt.4 - depeesze placówek dyplomatycznych (w tym Berno) z lat 1941-1944
- A.11.E.181a - depeesze odchodzące z Ambasady RP w Paryżu - IX 1939

Reasumując, należy jeszcze raz podkreślić wagę tej publikacji. Niemniej jednak Autorki opracowania powinny zrewidować przyjęte założenia. Wprowadzenie sugerowanych powyżej poprawek pozwoli w znacznym stopniu poprawić jakość publikacji - na czym na wszystkim zależy.

Niezależnie od decyzji Auterek opracowania - z niecierpliwością czekam na kolejne tomy tegoż wydawnictwa.

---

¹ *Korespondencja Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Bernie*, t. I: 1940-1941, oprac. A. Kmak-Pamirska, B. Świtalska-Starzeńska, Warszawa 2021.

² *Korespondencja Poselstwa ...*, s. 13.

³ Z dotychczasowych publikacji wiemy o co najmniej kilku takich depezech. Zob. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939 wrzesień-grudzień*, red. W. Rojek, Warszawa 2007, s. 432-433, 580-581, 587; *Depesze szyfrowe Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Budapeszcie 1 X 1939 – 1 I 1941*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2014, s. 31, 33, 70; *Depesze wojenne Attachatu Wojskowego przy Ambasadzie RP w Bukareszcie 1939-1940*, oprac. T. Dubicki, A. Suchcitz, Tarnowskie Góry 2006, s. 71.

⁴ D. Drywa, *Poselstwo RP w Bernie. Przemilczana historia*, Warszawa-Oświęcim 2020, s. 185.

⁵ Pomijam tutaj zagadnienie marginalne dla naszych rozważań faktycznej aktywności radiostacji będących w dyspozycji Okręgowych Delegatów Rządu (poza ODR Kraków). Gdyż nie dysponujemy obecnie materiałami poświadczającymi nawiązanie przez nie dłuższej łączności z Londynem.

⁶ S. Korboński, *W imieniu Rzeczypospolitej ...*, oprac. W. Grabowski, Warszawa 2009; W. Grabowski, *Łączność cywilna Polskiego Państwa Podziemnego*, „Biuletyn Informacyjny” ŚZŻAK 2014, nr 3, s. 21-27; W. Grabowski, *Cywilna łączność radiowa w Powstaniu Warszawskim*, „Biuletyn IPN” 2019, nr 7-8 (164-165), s. 17-25; W. Grabowski, *Cywilna łączność radiowa Polskiego Państwa Podziemnego. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Łączność konspiracyjna 1939-1945. Materiały z XXVII sesji naukowej w Toruniu w dniach 16-17 XI 2017 roku*, red. B. Chrzanowski, Toruń 2019 [2020], s. 49-70; W. Grabowski, *Depesze radiostacji Okręgowej Delegatury Rządu Kraków*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2019 [2021], nr 49-50, k. 325-342.

⁷ *Depesze Kierownictwa Walki Cywilnej i radiostacji Świt z lat 1941-1945*, oprac. R.W. Rybicki, Warszawa 2014.

⁸ W ostatnich latach ukazały się drukiem trzy tomy „Polskich Dokumentów Dyplomatycznych” dotyczących lat 1939-1941.

⁹ *Depesze Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie*, t. I: czerwiec 1919 – marzec 1923, oprac. W. Rojek, J. Łaptos, A. Suchcitz, Kraków 2019; t. II: marzec 1923 - maj 1926, oprac. W. Rojek, J. Łaptos, A. Suchcitz, Kraków 2019. W tomie I opublikowano 1538 depech, natomiast w tomie II – 1163 depeche.

¹⁰ *Depesze szyfrowe Poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Budapeszcie 1 X 1939 – 1 I 1941*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2014. Tu opublikowano (niestety niepolczone) depeche od 1 X 1939 do 1 I 1941 r.

¹¹ *Depesze wojenne Attachatu Wojskowego przy Ambasadzie RP w Bukareszcie 1939-1940*, oprac. T. Dubicki, A. Suchcitz, Tarnowskie Góry 2006. Tu opublikowano 1530 depech nadanych lub odebranych od 18 IX 1939 do 19 X 1940 r.

¹² J. Kurcysz, *Na przedpolu Jałty. Wspomnienia z tajnej służby w dyplomacji*, Katowice 1995. Publikacja zawiera teksty szeregu depech wymienianych między Stambulem a Londynem.

¹³ S.E. Nahlik, *Przesiane przez pamięć*, t. 2, Kraków (Zakamycze) 2002.

¹⁴ Patrz np. strony 116., 125., 130., 138., 178., 180., 181.

¹⁵ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939-1944*, t. 1, Warszawa 1987, s. 143-144.

¹⁶ J. Gmitruk, *Raport emisariusza Rządu RP płk. Jana Skorobohatego-Jakubowskiego „Kaczmarka” dla ministra Stanisława Kota w Angers z 10 I 1941 r.*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”, nr 14, Warszawa 1999.

¹⁷ *Polski Słownik Biograficzny* tom 20. zeszyt 2.

¹⁸ K.A. Tochman, *Cichociemni na Bałkanach we Włoszech i Francji. Słownik biograficzny*, Zwierzyniec-Rzeszów 2016, s. 45-47.

COFNIJ SIĘ